

XVI. YÜZYIL İSTANBUL'UNA İKİ ARAP SEYYAHIN BAKIŞI

MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI*

Osmanlı döneminde İstanbul, ülkenin dört bir yanından gelen bilginlere başta padişah olmak üzere devlet adamlarını ilmî faaliyetlerinden haberdar etme ve payitahta görev alarak kariyerlerinin en üst seviyesine çıkma imkânı veriyordu. Dinî ilimlerde yetkin bir âlim, aynı zamanda edip ve şair olan Bedreddin el-Gazzî (ö. 1577) ile Mekke ve Yemen'e dair eserleriyle tanınan Kutbeddin el-Mekkî (ö. 1582) ziyaret ettikleri İstanbul izlenimlerini kaydetmişlerdir. Gazzî, İstanbul'un Osmanlılarla birlikte yaşadığı dönüşüm ve gelişimle öncelikli olarak ilgilenirken, Mekkî ise payitahtın İslam dünyasının birliğini sağlama açısından önemine vurgu yapmıştır.

23 Haziran 1499 doğumlu olan Muhammed el-Gazzî Şam'ın birçok önemli âlim yetiştiren ailelerinden birine mensuptur. Divan sahibi bir şair, dinî ilimlerde yetkin bir âlim olan ve bazıları manzum 110'dan fazla eser telif eden Gazzî, 16 Ocak 1577'de Şam'da vefat etmiştir.

16 Mayıs 1530'da saraydan bazı isteklerde bulunmak amacıyla oğlu Şehabeddin Ahmed ve birkaç dostuyla birlikte İstanbul'u ziyaret etmiş, Şam'dan İstanbul'a gelişini ve yol boyunca gördüklerini *el-Metalü'l-bedriyye fi'l-menâzîl'r-(fi'r-rihlet'i'r-)* *Rûmiyye* adlı eserinde kayıt altına almıştır. İlk izlenimleri ilk gününü geçirdiği İstanbul'un önemli bir pazar ve yerleşim yeri olan Üsküdar'a dairdir: "Mutedil havası, yetmişmiş ağaçları ve zengin asmalarıyla aydınlık,

1- Fatih Camii

şenlikli güzel bir şehirdir. Güzel camileri, geniş imaretleri, mükemmel çarşıları ve hanları olan Üsküdar'ın önünden İstanbul Boğazı akar."

Bir sandalla boğazı geçen Gazzî'nin ilk değerlendirmeleri bir payitaht olarak İstanbul'un XVI. yüzyılda ne anlam ifade ettiğini özetlemektedir: "Burası Türk şehirlerinin merkezi, sultanlarının da payitahtıdır. Aynı zamanda feleğin devran merkezi olan bu büyük şehir, ilim ve irfanın membaı, bilginlerin ve hükümet erkânının makarr-ı saltanatı, baht ve talihin kaynağı, dilek ve arzuların husule gelip sonuçlandığı, mutluluk güneşinin doğup intişar ettiği yerdir."

Bedreddin el-Gazzî, "fesat ve küfür kaynağı şehirlerin en büyüğü, en güzeli ve en müstahkemi" olarak nitelendirdiği on üç asır Doğu Roma İmparatorluğu merkezi olan Konstantiniye'nin fethinin, sadece Türk ve İslam tarihinde değil, dünya tarihinde de kazanılmış en büyük zaferlerden birisi olarak kabul edilmesi gerektiğini şöyle özetler: *Asırlardır burada hüküm süren (Bizanslılar) Büyük Fatih'in*

azamet ve heybeti önünde eğilmiş, tekbir ve dualarla süngülerini parlatarak şehre giren Müslüman Türk kuvvetlerinin egemenliğini kabul etmişlerdir. Fetihden hemen sonra kiliseler camiye çevrilmiş, susturulan çanların yerini birer İslâm abidesi olan minareler almıştır. Yerle gök arasında ezan seslerinin yükselmesiyle yetinilmemiş, medrese, imaret ve mescitler inşa edilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse İncil'in yerini Kur'an-ı Kerim, papaz ve keşişlerin yerini Müslüman âlimler almış, İslâm güneşi doğarak şeriat-ı garra-ı Ahmediye kaim olmuştur. Arap, Acem ve özellikle de Türk âlimleri bünyesinde toplayan İstanbul'da övünülecek güçlü bir ordu vardır.

Kayıtlarından fetihden sonra gerçekleştirilen bütün faaliyetlerin Müslüman toplumun dinin gereklerini rahatça yerine getirmelerine ve bir İslam-Türk şehrinde yaşamayı kolaylaştırmaya yönelik olduğu düşüncesi hemen anlaşılır. Bazıları yıkık ve harap olsa da, tarihî abideleri ve güzel mesire yerleri İstanbul'a ayrı

* Marmara Üniversitesi

bir hususiyet katmakta ve Osmanlı payitahtının azamet ve haşmetini göstermektedir. Her fırsatta İstanbul'un Osmanlılar ile kazandığı öneme vurgu yapan ve başkentteki bütün medeni gelişmelerin eğitim kurumlarının işleyişiyle doğrudan ilgili olduğunu düşünen Bedreddin el-Gazzî imaretinde ikamet ettiği Fatih Camii ve külliyesinden çok etkilenir; külliyenin bütün bölümleriyle özellikle de *maristan* hakkında önemli kayıtlar düşer. Burada görev yapan doktor ve eczacıların yanında hastalara verilen hizmetin o dönemde dünyanın başka yerinde olmadığına özellikle altını çizer.

Fetihten sonra bir ulu cami hâline getirilen Ayasofya hakkında şunları kaydetmiştir:

Görenleri hayretler içine sokan, güzellik ve ince süslemeleriyle dikkat çeken Ayasofya Camii şehrin en muazzam ve tarihî abidesidir. Kendine has bir mimari kompozisyonuyla akıllara hayret verecek güzelliktedir. Üzüntülerin bildirileceği bir nokta varsa, o da bu tasarımların bir kısmının bozulmuş, bir kısmının da yıkılmaya yüz tutmuş olmasıdır. Ayasofya'nın, kendine özgü birtakım süsleme ve estetik değerleri olan Küçük Ayasofya Camii ile mukayesesine doğru değildir.

Gazzî'nin İstanbul'da kaldığı süre içerisinde görüştüğü kimseler arasında Anadolu Kazaskeri Abdülkadir Hamidî Çelebi (ö. 1548) başta olmak üzere Üçüncü Vezir Kasım Paşa, İstanbul Müftüsü Sadi Çelebi, Ebü'l-Feth Abdürrahim Şerif el-Abbâsî ile oğulları, kadılarından Muhyiddin İbnü'l-Fenârî, Fethullah ve Kemal, Semaniye müderrislerinden Şeyh İmam Abdullah, Fatih Camii Hatibi Şeyh İbrahim, Sultan Selim İmaretî'nin mütevellileri, Şeyh

2- XVII. yüzyılda İstanbul (Thesaurus Exoticorum, Hamburg 1688)

Muhammed ile Hoca Başa, çok güzel Kur'an tilaveti olan Hafız Yusuf Sinan Çelebi sayılabilir.

Padişahın İstanbul'da olmaması, çocuklarının sünnet şenlikleri ve İstanbul'da çıkan veba salgınından dolayı bir süre İzmit'e giden Gazzî, uğradığı Kartal'ı türlü balıkların görüldüğü, halkın önemli bir kısmı Hıristiyan olan güzel ve şen bir kasaba olarak tasvir eder.

9 Haziran 1531 Cuma günü İstanbul'dan ayrılan Bedreddin el-Gazzî soğuk kış günlerini ve bahara geçişi şöyle anlatır:

Bir yandan şiddetli rüzgârlar esiyor ve fırtınalar kopuyor, diğer taraftan da kapıları açılan gökten sürekli ve bereketli yağmurlar yere iniyor; bazen de günlerce kar yağıyordu. Böylece günlerce güneşin yüzüne hasret kaldığımız uzun günlerden, gece ve gündüz kapalı havalardan ve mangal başında oturmaktan kurtulduk ve bütün haşmetiyle baharın gelişini müjdeleyen çiçeklerin açması, çimenlerin bitmesi ve ağaçların yapraklarla donanmasıyla yüz yüze geldik.

1511'de Lahor'da doğan ve

Hindistanlı önemli bilginler yetiştiren bir aileye mensup olan Muhammed en-Nehrevalî'nin Gucerat'ta başladığı eğitim öğretim hayatı ailesiyle birlikte göç ederek yerleştiği Mekke'de sürdü. Mekke'de Osmanlı devlet otoritesinin yerleşmesinin canlı şahidi olan Nehrevalî, Farsça, Arapça ve Türkçe biliyordu. Osmanlı Hükûmeti'nin Mekke müftüsü ve kadısı, Süleymaniye Medresesi'nin de ilk Hanefî müderrisi olan Kutbeddin el-Mekkî, 20 Mayıs 1582'de Mekke'de vefat etti. Osmanlı tarih ve kültürünün yazılı ve sözlü kaynaklarına hâkim olan ve bilgiye ulaşmada birinci elden kaynakları kullanma becerisini gösteren Kutbeddin'in Türk tarih yazımına en önemli katkısı, Türkçe olan siyasi ve idari terminolojinin Arapçaya ve Arapça tarih yazımına girmesini sağlamış olmasıdır.

Kutbeddin el-Mekkî, Mekke'nin Osmanlı idaresine girmesinden sonra iki defa İstanbul'a kadar uzanan seyahatlere çıktı ve bu yolculuklarını *el-Fevâidü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye* unvanlı eserinde kayıt altına aldı. Osmanlı İstanbul'una dair kayıtları daha çok 30 Mart 1558'de başlayan

ikinci ziyaretine dayanmaktadır. Bu ziyaretinde Osmanlı bürokrasisinin işleyişini daha yakından gördü ve önemli âlimlerle tanışarak karşılıklı ilmî müzakerelerde bulunma imkânı elde etti. İstanbul'daki medeni gelişmelere ve şehirdeki dönüşüme dair bilgi vermese de, Osmanlı devlet adamları ve bürokrasi hakkında çok kıymetli kayıtları bir araya getirdi.

Osmanlı başkentine Hicaz'dan gelmiş olması ayrı bir ilgi görmesine sebep oldu. Sıradan bir elçi değil, Hz. Peygamber'in soyundan geldikleri için Haremeyn'in idaresi kendilerine bırakılmış olan Şerif ailesinin bir temsilcisiydi. En üst düzeyden en aşağı kademeye kadar getirmiş olduğu ve Hicaz hatırası olarak büyük ilgi gören hediyeler XVI. yüzyılda Haremeyn ile İstanbul arasındaki eşya değişimini gösteriyordu. Hürrem Sultan'ın hediyelerinden bir kısmını, eşi Rüstem Paşa'nın maharetiyle kendisine hediye getirilmeyen Mihrimah Sultan'a aktarılmıştı.

Çok özel bir misafir olarak ağırlanan Mekki, Kanunî Sultan Süleyman'ı çok yakından görerek sohbet etme imkânı elde etti. 11 Nisan 1558'de huzuruna çıktığı padişahı, "zayıf, nurani yüzlü ve yaşı kemale ermiş, yeşil renkli bir elbise giymiş" olarak anlatır ve Hürrem Sultan'ın rahatsızlığının üzüntüsünün yüzüne ve davranışlarına aksettığını kaydeder. Bu arada başta Rüstem Paşa olmak üzere padişahın yakın çevresinin Hürrem Sultan'ın rahatsızlığından dolayı daima tedirgin ve telaşlı davranışlar içinde olduklarını da belirtir. 15 Nisan 1558'de vefat eden Hürrem Sultan'ın cenaze töreninde hazır bulunan Kutbeddin el-Mekki şunları kaydeder:

26 Cemaziyelahir 965 Cumartesi günü padişahların annesi bir süredir muzdarip oldukları sıtma ve kulunç hastalıklarından şifa

3- Kanunî Sultan Süleyman

bulmayı vefat etti. Haremeyn ve Kudüs'te birçok hayrat ve teberruları vardır. Padişah üzerinde çok etkindi; birçok işin hal ve çözümü ancak onun vasıtasıyla mümkün oluyordu. Selim, Bayezid, Cihangir, Mehmed ve Hanım Sultan'ı (Mihrimah) dünyaya getirdi. Ona büyük bir aşkla bağlı olan Sultan

Süleyman'ın yüreği ölümüyle parçalanmıştır. Cenazesi vezirlerin omuzunda Bayezid Camii'ne getirildi; Büyük Müftü Ebussuud Efendi kıldıracağı cenaze namazından sonra (Süleymaniye Camii hazînesine) defn olunmasını sağladı. Vefatı bütün İstanbul halkını müteessir etmişti. Mekki'nin İstanbul'da tanıştığı

önemli devlet adamlarının başında o dönemde kariyerinin zirvesinde olan Veziriazam Rüstem Paşa gelir. İstanbul'da büyük yakınlık gördüğü Rüstem Paşa'nın getirdiği hediyelerden kumaşları kabul edip altın ve mücevheratı kabul etmemiş olması verdiği önemli ayrıntılardandır. Bu arada Rüstem Paşa'dan sonra görüştüğü ikinci vezir (Semiz) Ali Paşa'yı, veziriazama göre daha güler yüzlü, müşfik ve açık sözlü olarak nitelendirmesi gözlemlerindeki tespitlerinin Osmanlı kaynaklarında bu iki devlet adamıyla ilgili olarak verilen bilgilerle uyumu bakımından önemlidir.

Ebussuud Efendi ile tanışarak aldığı mülazemet Mekki'ye dönüşte atanacağı Mekke müftülüğünün yolunu açtı. Mekki'nin görüşerek etkilendiği kişiler arasında şeyhülislamın oğlu Ahmed Çelebi'nin ayrı bir yeri vardır. Kibirli ve kendini beğenmişliği İstanbul halkı arasında darbimesel olan Ahmed Çelebi'nin bilimsel gelişmişliğine dair aşağıdaki kayıtları XVI. yüzyılda Osmanlı İstanbul'undaki eğitimin seviyesini göstermesi bakımından önemlidir:

Akıllı, zeki, güler yüzlü, tatlı dilli ve hazırcevap olan bir kimsedir. Arapçası gayet açık ve anlaşılır idi. Mütenebbî'nin Kaside-i Tannane'sinin her bir beytine üç mısra ekleyerek tahmis yaptığını bana anlattı. İfadeleriyle Mütenebbî'nin sözleri birbiriyle öyle imtizaç etmişti ki, bunu bu derece başarmakta büyük Arap bilginleri bile zorluk çekerler. Bu şiirleri bir Türk çocuğu okuyordu; O, Arap illerine gitmemiş, kayın ve akçakavak ağaçları altında gölgelenmemiş, misvak ağacını çiğnememiş, ömür meydanında doludizgin koşmamış bir Türk âlimi idi.

Mekki'nin İstanbul'da görüştüğü

kimseler arasında bâtini ve zahiri ilimlerde çok büyük birikimi olan Nakşî şeyhlerinden ve Osmanlı sarayında büyük itibarı olan Hekim Çelebi'dir. Kimsesiz, fakir ve dervişlere hizmet veren evi İstanbul kültür hayatında önemli yeri olan mekânların başında gelmekteydi.

Mekki, XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlılar tarafından devlet siyaseti olarak yerleştirilmeye çalışılan Ehl-i sünnet anlayışının kuvvetli savunucuları arasındaydı. İslam dünyasının siyasi birliğinin Osmanlı Devleti'yle doğrudan ilişkili olduğunu kabul etmekle birlikte Şehzade Mustafa'nın idamından sonra ortaya çıkan rahatsızlıkları da dile getirmekten çekinmemişti. Kanunî'nin süt kardeşi olarak tanıttığı Yahya Çelebi hakkında şu bilgileri verir:

İlim ehlinde olan bu zat dünya işlerini terk edip Beşiktaş'ta kendine ait bahçesinde uzlete çekilmişti. Burada kimsesizlere sürekli yemek çıkarıyordu. Devlet adamları nezdinde büyük itibarı vardı ve söz sahibiydi. Devlette işi olanlara şefaahat eder, işlerinin yürümesini sağlardı. Sultanla ilişkileri Şehzade Mustafa'yı katledilmesinden sonra bozulmuş, ağır sözler söylediği padişaha gücenmiş, araları açılmıştı. Tasavvuf erbabı olan bu zatın inam ve ikramına mazhar oldum.

Mahmut Paşa Mahallesi'nde sakabaşının evinde kalan Kutbeddin el-Mekki'nin İstanbul'da görüştüğü devlet, ilim ve fikir adamları arasında derslerine katıldığı Ebü'l-Feth el-Abbasî, Fatih Camii imamlarından Şihabüddin Ahmed en-Nuaymî, Üçüncü Vezir Mehmed Paşa, Dördüncü Vezir Pertev Paşa, Rumeli kazaskerleri Hamid Efendi ile Sinan Efendi, Anadolu Kazaskeri Bostan Efendi ve Eyüp'teki konağında bir

araya gelerek Osmanlı ülkesi hakkında karşılıklı fikir alışverişinde bulunduğu Celalzade Mustafa Çelebi sayılabilir.

KAYNAKLAR

- Çollak, Fatih, Cemil Akpınar, "Gazzî, Bedreddin", *DİA*, XIII, 537-539.
- Emecen, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- I*, İstanbul 2011.
- Gazzî, Bedreddin, *el-Metâliu'l-bedriyye fi'l-menâzili'r-(fi'r-rihleti'r)-Rûmiyye*, Köprülü Ktp., nr. 1390.
- Kâmil, Ekrem, "Hicrî Onuncu-Milâdî Onaltıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzî ve Mekki Seyahatnamesi", *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, c. 1, sy. 2, s. 3-90.
- Küçükkaşçı, Mustafa S., "Kutbüddin en-Nehrevâlî ve kitâbühû el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-Osmânî", *Buhûsü'n-nedveti'd-devliyye havle'l-Yemen fi'l-ahdi'l-Osmânî (San'a 16-17 Desember 2009)*, ed. Halit Eren, İstanbul 2011, s. 259-266.
- Mekki, Kutbüddin, *el-Fevâidü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye*, Köprülü Ktp., nr. 2440.
- Seyyid, Eymen Fuâd, "Nehrevâlî", *DİA*, XXXII, 547-548.